

faute de mieux. Au lendemain de la guerre de succession d'Autriche, il est jugé gênant car il empêche le ministre plénipotentiaire de suivre sa propre politique pour redresser les finances des Pays-Bas. Il est flanqué d'un adjoint, Patrice-François de Neny. C'est officieusement la fin de sa carrière. Lui succède 'le baron Denis-Benoît-Joseph de Cazier, trésorier général des finances', (1718-1791) présenté par Gaétan van Goidsenhoven, aux pages 111-241. Son étude, très fouillée, a notamment bénéficié de la découverte d'archives de famille inconnues jusqu'à présent, conservées au château de Rumilies. Curieusement, elle est dépourvue d'une conclusion générale. Cazier occupe la fonction de trésorier général de 1759 à 1787. L'essentiel de sa carrière se déroule donc sous le règne de Marie-Thérèse. Le déclin s'amorce dès le début du règne de Joseph II. Issu d'une famille patricienne de Tournai, il est le fils de Jean-Baptiste, conseiller des finances puis conseiller régent au Conseil suprême des Pays-Bas à Vienne. Homme de confiance de Cobenzl, Denis-Benoît a notamment joué un rôle capital dans l'établissement de la Jointe des administrations et affaires des subsides. G van Goidsenhoven décortique l'activité professionnelle du personnage, confronté aux problèmes du crédit de l'État et d'une banque nationale, ainsi qu'aux questions monétaires. Surtout il s'essaie avec succès à cerner la pensée économique de Cazier. Celui-ci est fortement mercantiliste, partisan des impôts de consommation, hostile au système de la ferme. Il n'est pas directement ni profondément influencé par les physiocrates.

L'homme, tout autant que le fonctionnaire, est l'objet de l'attention de D. Tomboy et de D. van Goidsenhoven. Ils s'inscrivent ainsi avec bonheur dans le courant de renouveau de l'histoire institutionnelle, où l'individu et la fonction s'éclairent mutuellement. Tous deux s'attachent aux aspects familiaux et aux éléments de la vie privée qu'il leur est donné de découvrir. Pour Herzelles, ce sont la fortune, les placements en actions et le train de vie. Pour Cazier ce sont les nourritures intellectuelles. Personnage cultivé, possesseur d'une vaste bibliothèque, le trésorier général n'est pas non seulement rompu aux finances et à la comptabilité, il est également versé en littérature. Steve Tomboy, (243-357) s'attache de manière plus classique à 'Jacques-Antoine le Clerc (1731 -après 1797). Un fonctionnaire au service d'une politique réformatrice'. Il retrace minutieusement le parcours de ce Luxembourgeois, roturier, qui fait ses classes sous Marie-Thérèse, poussé par Neny. Le Clerc s'épanouit sous Joseph II. Il est alors associé à l'ensemble du plan réformateur de l'Empereur. L'impopularité qui en découle amène sa mise à l'écart par François II. C'est cependant en qualité de président du Grand conseil de Malines qu'il prendra à l'âge de soixant trois ans, en 1794, la route de l'émigration et de l'inconnu, comme beaucoup d'autres.

Au prix de quelques nuances à apporter parfois, en dépit aussi de quelques imprécisions (76: Papyans pour Papeyans, 138: Beelem pour Beelen) ou coquilles (166 n. 188: Grumpipen pour Crumpipen, n. 189: Soenens pour Soenen), l'ouvrage sous revue constitue une contribution de valeur à l'étude de la classe administrative dans les anciens Pays-Bas méridionaux. L'identification des nombreux fonctionnaires cités n'est pas systématique. Quelques indications, même élémentaires, auraient été bienvenues, compte tenu notamment des nombreux homonymes, (124) quel est ce conseiller Bon? Est-ce Capon?

Claude Bruneel

M. L. Dorreboom, *'Gelijk hij gecondemneert word mits deezen'. Militaire strafrechtspleging bij het krijgsvolk te lande, 1700-1795* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000; Amsterdam: Cabeljauwipers, 2000, x + 370 blz., f 30,-, ISBN 90 801451 6 5).

'Officieren boeten met geld, soldaten met hun rug'. Met deze wrange constatering verwoordt

de auteur van dit proefschrift op korte maar krachtige wijze de essentie van de militaire strafrechtspleging in het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Eén blik op de als bijlagen opgenomen *Articulbrief ofte ordonnantie op de discipline militaire* van 1590 en de aangepaste *Articulbrief* van 1705 laat daar geen enkele twijfel over bestaan. In 82 artikelen worden lijf- en doodstraffen en financiële boetes gesteld op alle maar denkbare misdrijven en overtredingen, zoals moord, doodslag, verkrachting, diefstal, godslastering, dronkenschap, insubordinatie, desertie. Maar ook in 'ondenkbare' delicten is voorzien door de vermelding in artikel 3 dat ook 'onnatuurlijke misbruycken, sullen metter doot gestraft werden'. Het voorbeeld dat hierbij het meest tot de verbeelding spreekt, is dat van de twintigjarige Willem Moens, een ruiter die in 1704 ter dood veroordeeld werd omdat hij seksueel contact had gehad met een merrie. Moens werd voor dit 'onnatuurlijk, horribel ende detestabel feyt' gewurgd en verbrand, maar pas nadat het paard was gefusilleerd en eveneens verbrand.

De *Articulbrief* regelde dan weliswaar het 'materiële' militaire strafrecht, maar niet het militaire 'strafprocesrecht'. De 82 artikelen sommen op welke gedragingen strafbare feiten zijn en welke straffen op die feiten gesteld zijn, maar van het proces dat aan de veroordeling vooraf moet gaan wordt met geen woord gerept. Dit gemis werd in de tweede helft van de achttiende eeuw steeds onbevredigender gevonden. Mr. Johan Jacob van Hassel (1717-1783), auditeur-militair (militaire aanklager) stelde richtlijnen op voor het houden van een 'krijgsraad', dat wil zeggen, een militair strafproces. Hij baseerde zich hierbij op de praktijk. Dorreboom toetst de beschouwingen van Van Hasselt met wat in de strafdossiers in de archieven is te vinden. Het meest interessante deel van Dorrebooms onderzoek gaat over de vraag bij wie het hoogste juridische gezag over de staatse troepen berustte. Dorreboom wijst in dit verband op de verschillen tussen de stadhouderloze (1650-1672, 1702-1747) en de stadhouderlijke tijdperken (tot 1650 en 1747-1795). Het was de gewoonte dat verdachten alleen door militairen van gelijke of hogere rang veroordeeld mochten worden. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog bevond zich daarom bij het hoofdkwartier te velde een Hoge Krijgsraad die strafzaken tegen officieren behandelde. Prins Maurits handhaafde deze rechtbank echter ook in vredetijd. De stadhouder matigde zich bovendien het recht aan dat alvorens een vonnis uitgevoerd werd, dit door hem goedgekeurd moest worden. Na de dood van Willem II drong de Raad van State de Hoge Krijgsraad weer terug tot zijn oorspronkelijke taak van krijgsraad te velde en verbood het approbatierecht. Voortaan moesten vonnissen voltrokken worden, tenzij de Staten-Generaal gratie verleenden. Na het herstel van het stadhouderschap in 1672 stelde Willem III opnieuw de Hoge Krijgsraad in. Hier bleef het echter niet bij. De regentenoligarchie wilde dat 'gemeene delicten', dat wil zeggen misdrijven waarbij zowel militairen als burgers betrokken waren, door de burgerlijke rechtbank behandeld werden. Een uitzondering mocht alleen gemaakt worden voor een zuiver militair misdrijf, bijvoorbeeld wanneer een burger tijdens een belegering in verstandhouding met de vijand stond en dus verraad pleegde. In 1700 droeg Willem III ook de jurisdictie over 'commune delicten' aan de krijgsraad op. Na zijn overlijden in 1702 werd de toestand vóór 1672 weer hersteld. In 1747 stelde Willem IV opnieuw de Hoge Krijgsraad permanent in.

Dorreboom besteedt zoals gezegd ruime aandacht aan de wijze waarop een strafproces gevoerd en het vonnis voltrokken werd, en ook de juridische strijd over het gezag van de Hoge Krijgsraad bespreekt hij uitvoerig, maar hij plaatst de militaire rechtspraak niet in een breder historisch kader. 'Een regeling van militair straf- en tuchtrecht is in de allereerste plaats bedoeld om het militaire apparaat te doordringen van de militaire discipline' (57). Hierin heeft hij geen ongelijk, maar door de militaire rechtspraak alleen als een disciplineringsinstrument te zien heeft hij te weinig oog voor politieke, economische en sociale aspecten. Dit is een

onvermijdelijk gevolg van zijn keuze om zijn onderzoek volledig te baseren op strafdossiers. *De Articulbrief van 1590* was een middel om de *soldateska* om te vormen tot beroepsmilitairen. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was dit proces in hoofdlijnen voltooid. Door de totstandkoming van het staande leger, een permanente krijgsmacht, voldeed de *Articulbrief* niet langer. De veelvuldige dreiging met de doodstraf (41 gevallen) kon worden toegepast zolang er, en dan nog alleen in oorlogstijd, relatief kleine legers opgericht werden. Het was toen een komen en gaan van huurlingen die voorzien van een complete uitrusting dienst namen. Het einde van de veldtocht betekende vaak het einde van hun dienstverband. In het staande leger was de situatie volledig anders. Officieren waren beroepsmilitairen die voor hun inkomsten en carrièremogelijkheden op de overheid waren aangewezen. Als eigenaar van een compagnie, was de kapitein verantwoordelijk voor het op sterkte houden van zijn eenheid. Hij werd schadeloosgesteld voor risico's die inherent waren aan het militaire bedrijf. Zo ontving hij compensatie voor recruten die hij ter vervanging van gesneuvelde manschappen en onderofficieren moest werven. Deserteurs en terechtgestelde soldaten kwamen echter voor zijn eigen leven weer dienst nemen in hun oude eenheid. Dorreboom heeft gelijk dat dit vanuit juridisch oogpunt opportunistisch was, maar voor de kapiteins was dit vaak de enige manier om het hoofd financieel boven water te houden. In 1748 gaf de Raad van State blijk van realiteitszin toen hij de doodstraf op desertie 'niet in het gezicht van de vijand', verving door de straf met de kruiwagen, dwangarbeid aan de vestingwerken. Deze straf was tijdelijk; de rest van zijn diensttijd moest de soldaat bij zijn compagnie dienen. Ook bij veel andere vergrijpen werd de *Articulbrief* 'niet nageleefd. Dorreboom wijst er zelf op dat officieren en onderofficieren laakbaar gedrag naar goeddunken mochten corrigeren, bijvoorbeeld door stokslagen uit te delen.

Lijfstraffen, in de vorm van spitsroeden lopen en geseling, werden zeer vaak toegepast. Deze vorm van bestraffing was echter onverenigbaar met de sociale status van officieren. Cassatie, ontslag, was de gebruikelijke straf voor officieren. Een aparte plaats nemen processen wgens dienstverzuim in. Hierbij ging het meestal om de voortijdige overgave van een vesting. De gouverneur of vestingcommandant moest zich dan voor de Hoge Krijgsraad verantwoorden. Dorreboom bekijkt ook deze processen vanuit juridisch perspectief. Hierbij verliest hij echter uit het oog dat bij het besluit om tot vervolging over te gaan politieke motieven vaak meer gewicht in de schaal wierpen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de vervolging van de generaals De la Rocque en Cronström na het verlies van de vestingen Hulst en Bergen op Zoom in 1747.

Afsluitend kan opgemerkt worden dat Dorreboom een lezenswaardig en interessant proefschrift heeft geschreven, dat aanzet tot verder onderzoek.

O. van Nimwegen

C. Reinders Folmer-van Prooijen, *Van goederenhandel naar slavenhandel. De Middelburgse Commercie Compagnie, 1720-1755* (Dissertatie Leiden 2000, Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen X; Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen, 2000, 222 blz., f45,-, ISBN 90 70534 29 0).

De afgelopen tien jaar is een serieus begin gemaakt om het Nederlandse scheepvaartverkeer in